

AFAZIJA I POEZIJA

Dušanka Vuletić

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet za defektologiju

Originalni znanstveni rad

UDK: 376.36:80

S A Ž E T A K

Promatrajući sredstva izraza bolesnika od afazije i nekih postupaka u poeziji, tih dviju jezičnih krajnosti, pronašli smo neke analogije. Pošavši od izraza afazičara, pokušali smo im naći odgovarajuće oblike u poeziji. Ti se oblici izražavanja ne odnose na globalnost izraza već samo na neke elemente. Svrstali smo ih u 8 skupina. U svakoj skupini, nakon uzoraka govora bolesnika od afazije, nalaze se odlomci iz poezije koji su po svojim postupcima usporedivi s afazičnim simptomima. Skupine su slijedeće: imenični govor, hipertrofija veznika i, neologizmi, perseveracije, teleskopaži, onomatopeje, nagomilavanje parafazija i šutnja, kao krajnost afazije i poezije.

Uspoređivanje afazije — bolesti koja razara jezični sustav i poezije — vrhunskog dometa organiziranosti jezika čini se u prvi mah apsurdnim, međutim analogije postoje u izražajnim sredstvima. Osnovna je razlika u tome što je način izražavanja u afaziji prisila, a u poeziji je rezultat izbora. Krajnji domet afazije i poezije je šutnja u kojoj za afaziju zamiru sve mogućnosti, dok se za poeziju rađaju.

0.1. Naslov ovog napisa može se činiti u prvi mah apsurdnim jer povezuje dva suprotna pola jezičnih mogućnosti: afaziju¹ — bolest koja razara jezični sustav i poeziju — vrhunski domet organiziranosti jezika. Pa ipak, promatrajući sredstva izraza afazije i poezije, tih dviju jezičnih krajnosti, nalazimo brojne analogije. Krajnje se mogućnosti ljudskog izraza poistovjećuju i suprotstavljaju.

Već je Roman Jakobson² usporedio dva osnovna tipa afazičnih oboljenja s dva osnovna tipa

poezije. Pojednostavimo li njegov tekst, možemo reći da izraz oboljelih od motornog tipa afazije ima zajedničkih osobina s lirskom poezijom, dok izraz oboljelih od senzornog tipa afazije ima sličnosti s epskom poezijom. Naime, dvije osnovne pjesničke figure po kojima Jakobson razlikuje lirsku od epske poezije jesu metafora i metonimija: metafora, koja označava sličnost po sadržaju, bitna je figura u lirskoj poeziji, dok je metonimija pjesnička figura gdje se značenje prenosi prema logičkoj vezi.

Prema Jakobsonu, metafora izostaje kod poremećaja po sličnosti, znači kod vršenja selekcije, što se odnosi na smetnje dekodiranja ili, upotrijebimo li uobičajenije termine u logopediji, na aferentni ili senzorni tip afazije.

Metonimija pak izostaje kod poremećaja ostvarivanja kontakta i kombinacije, što bi odgovaralo poremećajima u enkodiranju, to jest eferentnom ili motornom tipu afazije.

Pod pretpostavkom da u normalnom govoru postoje i metafora i metonimija, a u osnovnim tipovima afazije nestaju jedna ili druga, možemo zaključiti da metafora ostaje u afazičara motornog tipa, a metonimija u onih senzornog tipa.³

Mogla bi se povući još jedna opća paralela između osnovnih tipova afazije i poezije: motorni tip afazije i lirska poezija imaju sažeti tekst, senzorni tip afazije i epska poezija teže obilju teksta.

Sličnosti između afazije i umjetničkog izraza mogu se naći i u prozi kako našoj, tako i stranoj. Krleža, npr., veoma često upotrebljava bezglagolske, eliptične rečenice koje, izuzmemo li ih iz konteksta, podsjećaju na bezglagolski govor afazičara motornog tipa. Izostavljanje interpunkcije u proznim tekstovima podsjeća nas na logoreičan govor afazičara senzornog tipa (Beckett: *Comment c'est*).

Likovni izraz Dade često podsjeća na dezorganiziranost pismenog izraza afazičara — razuđenost u prostoru, neujednačenost dimenzija i različitost tipa kôda.

Nije, dakle, poezija jedini umjetnički oblik gdje se sastaju kraj-

nosti izraza vrhunske organizacije jezika i krajnje destrukcije jezika.

0.2. Proučavajući verbalno izražavanje bolesnika od afazije i prateći neke vidove suvremene poezije, nametnule su nam se neke usporedbe. Te se usporedbe odnose tek na pojedinačne pojave, a ne i na globalnost izraza. U afazičara su takvi izrazi nužni, jedini mogući, to je ono što im je preostalo nakon razaranja jezičnog sustava. U poeziji su te pojave rezultat izbora, namjernog razaranja jezičnog sustava, proizvod igre, traženja nove forme s elementima starog razorenog sustava. Rezultati su jednog i drugog razaranja usporedivi, često i posve jednaki.

Primjere za uspoređivanje uzeli smo iz govora 12 afazičara, nešto iz Lurijina djela **Traumatic Aphasia**,⁴ te iz suvremene poezije. Odabrane primjere svrstali smo u 8 skupina prema tipovima afazičnih simptoma u govoru. Neki se primjeri ponavljaju u dvije ili više skupina, ukoliko sadrže više vrsta postupaka. Uz primjere govora afazičara naznačeni su inicijali, spol i kronološka dob u vrijeme uzimanja uzroka govora. Svi su bili na rehabilitaciji govora u Centru SUVAG u Zagrebu između 1975. i 1978. Dijagnoze su im trojake: motorna afazija, senzomotorna afazija (ta je dijagnoza najčešća) i senzorna afazija. Amnestički tipovi afazije nisu nam pružili materijal za usporedbu.

Isječci govora koje smo sami našli pripadaju osobama iznad pedeset godina oba spola, dok Lurijini primjeri pripadaju mladim muškarcima ranjenima u toku II svjetskog rata u SSSR-u.

1.1. U prvu smo skupinu svrstali primjere iz govora afazičara motornog tipa, gdje je osnovna karakteristika redukcija: redukcija količine govora, redukcija gramatičkih riječi, redukcija glagola.⁵ Govor se svodi na pretežnu upotrebu imenica.

Jutro. Groznica. Tri dana. I govoriti. Glava.

J. H. ž. 59

Onda u bolnicu. Doktor... Injekcije. Krevet. Žeme... žena došla juha i govoriti i sve onda doma.

D. F. m. 75

Moj sin telefonira da dođe na večer. Amulanta. Ponoć. U bolnicu. Dali su injekcije. Prašak. Tri tjedna.

J. H. ž. 59

U navedenim primjerima broj glagola je veoma reduciran. Pretežno su upotrijebljene eliptične rečenice. U stihovima koji slijede nalazimo isti postupak: redukciju glagola i eliptične rečenice.

Kojima će isto na kugli toj da bude

Kao i Vama.

Krv. Očaj. Glad. I tama.

Krleža, Razdrti psalam
Al' ništa

Sviće.

Internacionala.

Krleža, Veliki Petak 1919.
Baviti se svemirom. **Noge. Lahor. Lasti.**

Stojević, Epigrami
Eliminiranje gramatičkih riječi, tzv. »telegrafski stil« govora nalazimo npr. i u Marinettijevim **Dunes** (Dine) kao opis načina interpretacije sloga **Ran**:

RAN

angles modeler sables s'emo-

usser kolir polir somnolence du vent rond-de cuirs artères écarlates joie de payer... .

(uglovi oblikovati pijeskovi otupiti izbrusiti izbrusiti pospanost vjetra kožnati jastučić skrletne arterije radost plaćanja...)

Stojevićevi stihovi i Marinettijev opis interpretacije bliži su po svojim postupcima afazičnom načinu govora. Bili bi to i Krležini da smo ih posve isjekli iz konteksta, da smo izostavili potpunu rečenicu u prvom primjeru koja prethodi bezglagolskima (drugi primjer iz Krležina **Velikog Petka 1919.** doima se kao sastavljen iz tri kratke rečenice i po tome se više približava »telegrafskom stilu«). Međutim, u tome i jest razlika između afazije i poezije: afazija nema izbora i ne mijenja mnogo načine izraza, dok ih poezija, koja jest izbor, može varirati (kao u Krleže) ili ne (kao u Stojevića i Marinettija) ali i tada ostaje kao mogućnost izbora, kao mogućnost **kontrasta** kojega u afaziji nema. Jer upravo u kontrastu afazični postupak postaje stilsko sredstvo.⁶

1.2. U drugu smo skupinu svrstali primjere gdje dolazi do hipertrofije veznika koji afazičarima mogu služiti kao »starteri«, riječce koje im pomažu da započnu ili nastave govor, kao što se to češće nalazi i u osoba koje mucaju. Starteri ili možda parazitske riječi kao »ovaj«, »onaj«, »mislim«, »je l' te« itd. nalaze se i u normalnom govoru veoma često. To su automatizmi što is-

punjavaju, ozvučuju pauze koje pružaju vrijeme za razmišljanje. U afazičara pretežno motornog tipa te parazitske riječi obično ne prelaze granice jednog vokala ili uzdaha. Primjere smo našli s veznikom **i**.

I kiša je padala. I zabo svop boda. I saubocopolda. I kiša je padala.

M. Š. ž. 50

I bila sam o poci. I moje loci su išli sama. I svoje i midzapa i svoje će blo. I onevelo i loco i kautom. I dočekali su nas dobo. I jedino i jediput je bio i je dame i jambe.

M. Š. ž. 50

(...) i cila i cikomada i jabuka i kučlek. I bina i bikna i opavčići.

M. Š. ž. 50

I jedu pavčicu i i kokoši, jedu pavčicu i kokoši i otobijena pila.

M. Š. ž. 50

I popeli su na sanak. I na sanaku, na sanke.

V. B. ž. 67

U poeziji smo našli odgovarajuće brojne primjere upotrebe veznika **i**.

I datulje i igračke i djavolčići od šljiva.

Krleža, Pjesma hromoga đavola

Kugla gori.

I mir. I tmina.

I opet jeca kiša.

Krleža, Rat

I teče krv.

I plaču zvona razbita.

I laju topovi.

I svatovi i nijemi sprovodi,

Svi danas idu kao ludjaci —
Krleža, Pjesma hromoga
đavola

I sve te naše blatne ulice i
naše sumnje i naše krize.
I sve što nas muči i ždere i
grize —

Svi ti grozni talasi armejâ,
I topovi i krv/i kacige i mrtvi
I bol...

Krleža, Svibanjska pjesma
i ponavljao sam da se ništa
neće ponoviti
i da ostaje tek sjećanje na
neki davni plač
i toplu kišu u vrijeme ribolova
i da umrli ne putuju daleko
Bilopavlović, Pijesku već
oplakanom

U poeziji veznik **i** ima poetsku funkciju, dok ga u afaziji nema: u afaziji je on nužda. Ali, nužda koja istovremeno u navedenim primjerima, čini nam se, oplemenjtuje govor **i**, ma kako nerazumljiv bio, pretvara ga u naraciju. Jukstapozicija koja je naglašena veznikom **i** govori nam o slijedu događaja, o događanju u vremenu, o njihovoj vremenskoj vezi. Afazične rečenice pak: (...) **i cila i cikomada i jabuka i kučlek. I bina i bikna i opavčići**, kao i Krležin stih: **I datulje i igračke i djavolčići od šljiva** dočaravaju nam obilje, predmete poslagane jedan do drugoga zahvaljujući u oba slučaja vezniku **i**.

Poetska je funkcija veznika **i** drukčija: u navedenim primjerima on je signal za nabranje koje ne prestaje, koje se ne smiruje; a izrazu nemira pridonosi i auditivna struktura glasa **i**, naj-

višeg i najnapetijeg među vokali-
lima.

1.3. U trećoj se skupini nalaze neologizmi. U afaziji su to najčešće glagoli izvedeni iz imenica, a javljaju se uglavnom u govoru afazičara s naglašenijom senzornom komponentom, gdje su parafazije svih vrsta brojne. I u ovim su primjerima glagoli izvedeni iz imenica.

I onda su nakrovali kuću.
V. B. ž. 67
Doktor... su me bolevali.
D. F. m. 75
Onda su me болоvali.
M. G. ž. 54
I jako sam napametnula u
ovom danu, a onda...
M. G. ž. 54

I u poeziji nalazimo neologizme: glagole stvorene od imenica i obratno.

jedan divlja u divljini.
drugi pitomi u pitomini
Balog, Što sve znaš o konju

Čovjek čovječi čovječtinu
Rzovi ržu rzetinu
Zvijezde zvjezdaju zvjezdetinu
Dub dubi dubetinu
Dani dane danetinu
Balog, Tko što stoji

Lako ti je suncu suncovati
Lako ti je nebu nebovati
Teško ti je gladnu gladnovati
Teško ti je žednu žednovati
Kaštelan, Lako ti je,
teško ti je

Kaštelanovi se glagolski neologizmi najviše približavaju afazič-

nim primjerima. I jedni i drugi posve su razumljivi, posve u skladu s gramatičnim zakonima. U afazičara, kao i druge parafazije, ti su izabrani kao najadekvatniji izraz.

U afazičnom govoru našli smo i specifične oblike neologizama — kontaminacije dviju riječi, kao npr. **neshtjela** (Z. R. ž. 66) umjesto **nisam htjela** no, kako im nismo našli odgovarajuće oblike u poeziji, nismo ih uvrstili među usporedbe.

1.4. U ovoj se skupini nalaze primjeri iz govora afazičara s poremećenom artikulacijskom shemom, što je povezano s ekspresivnim tipom afazije. Radi se o perseveracijama koje se mogu odnositi na glasove, slogove ili čitave rečenice.

1.4.1. Prvi su primjeri glasovnih perseveracija.

I ceci cecet gilometala imad.
(...) Cakovcaco.
I saubocopolda.

M. Š. ž. 50

Nisim mil bil dime... Bil sem v miminoj hiži.

D. E. m. 59

Bilo je **popotolo**, polo pet, **popolo** je, je...

P. Š. m. 61

(...) ajajaja ja jam cam sam jam

U. K. m. 60

(...) nastupično bolovne onda to već sam slovenčnu

I. M. m. 62

Istakli smo one glasove koji spadaju u perseveracije da bismo ih razlučili od istih koji to nisu,

ali su doveli do persevaracija. Tako u drugom primjeru, gdje se ponavlja vokal **i**, u riječi **nisam**, što znači **nisam**, tek drugi **i** je perseveracija, dok ga je prvi samo uvjetovao. Nismo istakli niti **i** u **dime** jer je to kajkavski izraz za **doma**. Slično je i u trećem primjeru, gdje se ponavlja vokal **o**, a u manjoj mjeri i okluziv **p**. U četvrtom primjeru istakli smo samo **j**, iako se ponavlja i **a**. Međutim, taj **a** mora biti tu jer se radi o pokušajima izgovaranja **ja sam**.

I u slijedećim primjerima iz poezije radi se o perseveraciji glasova, bilo da se radi o riječima koje su asocirane po zvukovima a ne i po smislu ili pak o čistoj igri glasovima.

da dan dulje dopre
dah dah dah au
duplje djedovo

Balog, D

I najtiši stih ti vrišti privid
mira,
bič, iktus tišine isklično te
bije,
istislog iz istog, inim krik te
bira.

Mrkonjić, Postanja
vokala slute
odziv kraja

asti
a ananas
ato aje as anjim
ajde ajde asve aje
ajdasno

Balog, A

Htoo som noposoto
jodon stoh
slovo O je poklo
po nosom mogoo

sod morom čokoto
dok so osošo

Vladović, Slovo O

condole crb cisca ce cerca ci-
scane cicne ba cccccccrv

Rogić Nehajev, Mora

Balog i Mrkonjić igraju se glasovima tražeći riječi koje sadrže odabrane glasove i nižući ih jednu uz drugu da bi se isti glasovi ponavljali, natapali čitavu pjesmu. Rogić Nehajev razbija cjelinu riječi, izmišlja nove strukture u formi riječi koje ponavljaju iste glasove, miješa ih s pravim riječima koje sadrže ponavljane glasove i svojim sadržajem na izvjestan način osmišljavaju i one bez značenja. Vladovićevu pak pjesmu doživljavamo kao prisilu, osjećamo napor pri čitanju pretvarajući očekivane vokale u vokal **o**, što možda najviše liči afazičnim prisilama. Čitajući je razumijemo sadržaj, on ima svoju logiku, svoju sintaksu, svoje značenjske jedinice, ali postoji jednosmjerna prisila na vokalima — oni se ostvaruju kao jedini vokal **o**.

1.4.2. U govoru bolesnika od afazije našli smo primjere za perseveracije slogova. Katkada ti primjeri premašuju granice sloga zalažeći u slijedeći.

I popeli su na **Sanak**. I na **sanaku**, na **sanke**.

V. B. ž. 67

I donela sam macipan. I **bo-
ban**. I **kokan** i **kokokan**.

M. Š. ž. 50

(...) **dvoranice**. I nema **remice**,
vremice, vreme, **vremice**.

M. G. ž. 54

Pojao, jao, jaja, ja jao jaja...

D. F. m. 75

Navedeni su primjeri praktički nerazumljivi, pa smo istaknuli sva ponavljanja. U trećem primjeru riječ **dvoranice** može se činiti na prvi pogled razumljivom, ali ona spada u kontekst **jer je on profenor dvoranice** i, prema tome, besmislena je kao i ostale.

U poeziji našli smo slijedeće primjere slogovne perseveracije.

perica pere perici perico. perica
perica pere perici rez. perica pere
perice perici raco.

perica pere perici rep.

Zagoričnik, Konstelacije
»Perice«

Igra igru igra crp crpi mrak
mrak mrak mrači

Mađer, Igra igru igra

da me sava

pita za savet

ja bih Savu posavutovao

Balog, Savjet Savi

Ima više vrsti **BANOVA**

kao što je taBAN

kao što je pohaBAN

kao što je steliBAN

kao što je ukeBAN

Balog, Ban

žirafa žir ne voli

svinjafa ne može

da mu odoli

svinjafe još vole krumpirafe

i tikvanjafe

krafafe

ne mogu bez trafe

Balog, Žirafa žir ne voli

Perseveracije se u navedenim primjerima javljaju bilo kao supstitucije unutar riječi bilo kao dodaci, kao što je to slučaj s Balogovom **krafafom**, gdje nalazimo oba primjera jedan do drugoga, ili pak u Zagoričnikovoj **perici**, gdje se ponavlja čitav korijen riječi i nastavci. I u afazičnim se primjerima ponavljanje inicijalnih slogova, mada nerazumljivih (**sanak**), doima kao ponavljanje semantema, a ponavljanje završnih kao gramatema. Afazični se primjeri ograničavaju na po jednu varijantu. Ali, pjesnici biraju, rade što žele, a afazičari koriste ono što mogu iz preostalog, odnosno nametnutog.

1.4.3. U posebnu vrstu perseveracija smjestili smo ponavljanje čitavih rečenica. Primjeri su rijetki. Našli smo po jedan za afaziju i za poeziju.

I nicam mogala govoriti.

I nicam mogala govoriti.

I nicam mogala govoriti.

I nicam mogala govoriti.

I nicam mogala govoriti.

M. G. ž. 54

i tko miče tu staru savijenu
uš u daru smionog

i tko miče tu staru savijenu
uš u daru smionog

i tko miče tu staru savijenu
uš u daru smionog

i tko miče tu staru savijenu
uš u daru smionog

i tko miče tu staru savijenu
uš u daru smionog

i tko miče tu staru savijenu
uš u daru smionog

i tko miče tu staru savijenu
uš u daru smionog

i tko miče tu staru savijenu
 uš u daru smionog
 i tko miče tu staru savijenu
 uš u daru smionog
 i tko miče tu staru savijenu
 uš u daru smionog
 i tko miče tu staru savijenu
 uš u daru smionog
 i tko miče tu staru savijenu
 uš u daru smionog
 i tko miče tu staru savijenu
 uš u daru smionog
 i tko miče tu staru savijenu
 uš u daru smionog
 i tko miče tu staru savijenu
 uš u daru smionog
 Stojević, ... (off)

Lakše negoli u govoru pronalaze se afazični primjeri za ponavljanje rečenica u čitanju. Te se pojave češće javljaju u bolesnika sa sačuvanom tehnikom čitanja, ali koji ne razumiju tekst, pa se stalno vraćaju na početak istoga retka ne primjećujući ponavljanja. Ukoliko taj redak sadrži jednu čitavu rečenicu (ili pak dio rečenice koji je logički i sintaktički samostalan), dolazi do perseveracije rečenice. Kao da se afazičar ne može prebaciti u novi redak. Takve su perseveracije po formi identične govornima, ali ne i po sadržaju. Naime, prisila ponavljanja postoji u oba slučaja, ali u govoru rečenica je osmišljena, dok se u čitanju često radi o mehaničkoj sposobnosti prepoznavanja slova bez razumijevanja. Stoga takve primjere nismo uvrstili u ovu skupinu.

1.5. U nekim vrstama afazija, posebno u onima senzornog tipa, nalaze se posebne vrste parafazija koje se nazivaju teleskopažima. Radi se o izmjeni mjesta slo-

govima unutar rečenice. Tako neki daljnji slog može doći na početak rečenice. On može čak razmijeniti mjesto sa slogom koji će se naći u rečenici na njegovu mjestu.

Odbolezli su me u **bolnicu**.
 I. M. m. 62

Onda sam jednog **spana spa-**
 kovo stvari.

I. M. m. 62

Voliti sam se **šalila**.
 Z. C. ž. 72

U prva dva primjera radi se o jednostranom prelaženju slogova iz daljnjih riječi u prethodne. Tako u prvome primjeru umjesto riječi **odvezli** nalazimo **odbole-**zli zbog utjecaja riječi **bolnicu**, a u drugome je slog **spa** iz riječi **spakovo** prešao u prethodnu i riječ **dana** pretvorio u **spana**. Treći primjer uključuje dvostruki **prijelaz: rečenica Voliti sam se šalila** očito je trebala glasiti **Volila sam se šaliti**; radi se o pre-mještanju posljednjih slogova prve i treće riječi.

Telessopaža ima i u poeziji.
 zaolio sam
 šiljivku
 i zapapio
 tupir

Balog, Zašiljio sam
 olovku

U Balogovoj pjesmi nalazimo dva čista primjera dvosmjernog teleskopaža. Ključ za njihovo odgonetavanje nalazi se u naslovu pjesme **Zašiljio sam olovku**.

Teleskopaži u govoru zanimljiva su pojava. Jedan su od dokaza, uz organizaciju daha i intonacije, da čim progovorimo, ili čak i prije početka govorenja, imamo čitavu rečenicu složenu u se-

bi, mada toga nismo svjesni. Do teleskopaža dolazi na semantemima i na gramatemima, što znači da je unaprijed pripremljen i rječnik i njegova organizacija u rečenici. Teleskopaži su jedan od dokaza za unutrašnji govor.

1.6. U pomanjkanju riječi afazični se bolesnici katkada služe onomatopejama.

I bum, pala na pod.

J. A. ž. 68

Onda paf, gotovo! I fffff... prošlo!

J. A. ž. 68

Onda cik, injekcija. Opet cik, injekcija. Pala, spala.

J. A. ž. 68

I pjesnici se služe onomatopejama. To kod njih nije jedina mogućnost, ali je nesumnjivo mogućnost velike izražajnosti. Prvi primjer iz poezije sastavljen je od gotovo samih onomatopeja, dok su u drugima, kao i u afazičnim primjerima, onomatopeje izmiješane s riječima.

et drrrrin drrrrrin drrrrrin drrrrrin partout

zim zom zom zom zom ziiiiii-iiiiiiii

Woup woup woup wrrouou hiiiééé

Yaro Bey, Salut à la Nation Camerounaise (Pozdrav kamerunskoj naciji)

Kuc, kuc! — Prvo pupanje mladica nalik na mali poljubac.

Pavlović, Puževa tuga tijelo u vodu glava u vodu klo-klo-klo-klo-klo!

Mazur, Napojiti

žednu vodu

tras lupe jedna vrata

tras, tras lupe dvoja vrata

tras, tras, tras lupe troja vrata

traaaaaaaaaaaaaaas i uđe oskar

Stefanović, ljutnja -

šutnja - slutnja

U prvome primjeru uz mnoštvo onomatopeja nalazimo tek dvije riječi **et** (i) i **partout** (posvuda) koje su dovoljne da nam kažu da se posvuda čuju u primjeru navedeni zvukovi. Informacija je, bez obzira na tako skučen leksički materijal, potpuna. U ostalim primjerima onomatopejski su izrazi dodatak leksičkoj informaciji ili pak, kao u Stefanovićevu primjeru, onomatopejski opis akcije izrečene riječima po čemu taj primjer možda najviše liči afazičnima.⁷

1.7. U ovu smo skupinu, za koju nije bilo teško pronaći primjere ni u afazičnom govoru ni u poeziji, uvrstili uzorke govora s brojnim parafazijama ne razlučujući ih. Ovakvu načinu govora afazičara odgovaraju primjeri iz tzv. fonetske ili letrističke poezije.

U uzorcima afazičnog govora prevladava katkada razumljiv tekst, a katkada parafazije. Rezultat je nerazumljiv govor ili govor smanjene ili tek naslućene razumljivosti, ali koji je sazdan na mogućnostima koje pruža jedan izgovorni sustav, katkad, posebno u poeziji, obogaćen još po nekim dodanim glasom ili glasovnom kombinacijom iz drugih sustava.

I kiša je padala. I zabo svop
boda. I saubocopolda. I ma-
ma! I kiša je padala. Cakov-
caco. I nije bilo kada. I mi
smo i pimaba ladoki ne i ki-
emuli. I opako pi putom. I
ceci cecet gilometala imad. I
dopanaduke.

M. Š. ž. 50

U koli su vas volijevali, mo-
lim, ne velite itrom uvijek,
jer ih zavijetaju kao da nisu,
pa volevaju svaki dan i pre-
sentaka u jediloj loguloj glojoj.

A. P. ž. 55

A nema da ga gada goda.

D. F. m. 65

fljurt... fli... fljar... fljurt...
fut... fut... ne fljar... flar...
fljur... fuglja... filtra... flju-
rta...

Luria, p. 1328

I tu što je i taša i dano mi
je ico. I ona i prešao i onda
nisam mogal govoriti, onda
me onaj moj me pedala.

Z. C. ž. 72

Navedeni primjeri pripadaju afazijama raznih tipova. Tako je samo u drugom primjeru tečna artikulacija, bez zastoja, uz natrpavanje unutar konteksta (razbijanje granica među rečenicama),⁸ što ukazuje na senzorni tip afazije. U svim ostalim primjerima artikulacija je više ili manje nespretna. U prvom primjeru, uz otežanu artikulaciju i fonemske parafazije, nalazimo i leksičke,⁹ što upućuje na senzomotorni tip afazije. Treći i četvrti primjer, sa svojim fonemskim parafazijama do kojih dolazi prilikom pokušaja adekvatnog izgovaranja pripadaju motornom tipu. Poslje-

dnji primjer, kao i prvi, ima senzornih i motornih komponenata: razne parafazije, ali i razbijanje granica među rečenicama uz otežanu artikulaciju.

Zanemarimo li poteškoće artikulacije i stanke koje te poteškoće diktiraju, pa uzmemo u obzir samo tekst, afazični primjeri postaju usporedivi s primjerima iz letrističke poezije.

berber furka usuum last
kukur matt mosur kralis
menis pannis linkosaat
marca frza mrska senfal alis
Stojević, Pappua hun
lariss

lay é lonlay, dolidol é lonlay
dolidéli, dolidol é ruppe
Moi sans toi, karidon éri luppe
dolidol é lonlay, solitulay

Lemaître, Moi sans toi

Glabiote pieusement la plana
a plana poul
Prire tole la plène grande en
crasballeur et op la boul
Grove et grave et grave et
grove grève terris bis épopa
Arbiloum cristancieroux irsutaler
olola.

Gillard, Glabiote

flotivostoc héclotigastoc tran-
sibérdan vojdanian gan. Ko-
uibechef. Iargoutzk vojdanian
gan. Tomsk. Nordakoutzsk!

I vi smertini boi!...
I vi tchiélnié goi!...

Isou, 1917

Kao i u afazičnim tekstovima i u navedenim se primjerima letrističke poezije nalaze elementi koji imaju osnovnu fonetsku strukturu riječi (izmjena vokala i konsonanata), ali nemaju konven-

cionalnog jezičkog značenja (**do-lidol, karidon**); neki elementi imaju vrijednost gramatema (**grove, grave, grève**); neki su gramatemi identični onima iz konvencionalnog jezika (**crosballeur**), a isto su tako i neki semantemi jednaki konvencionalnim semantemima (**solitulay — solitude — samoća**). Koriste se i čitave riječi, pa i sintagme konvencionalnog jezika kao i u afaziji (**Moi sans toi — Ja bez tebe**) ili čak riječi koje nalikuju ili jesu riječi drugih jezika, kao npr. ruski u Isusovoj pjesmi **1917 (Iargoutzk, Tomsk, Nordakoutzsk, I vi smertini boi!...; I vi tchiélniie goi!...)**.

Letrističke i afazične primjere možemo usporediti i po nekim drugim karakteristikama, osim po nerazumljivosti teksta. Tako su treći afazični i Lurijin primjer pokušaja izgovaranja koji liče nabranjanju usporedivi sa Stojevićevom pjesmom **Pappua hun lariss** čija nas glasovna struktura ne upućuje na rečenicu već također na nabranjanje. Taj isti Lurijin primjer (fljurt fli fljar fljurt (...)) usporediv je s Gillardovim **Grove et grave et grave et grave et grève** jer se u oba primjera ponavljaju slične glasovne strukture.

U ostalim afazičnim i letrističkim primjerima osjeća se organizacija teksta zahvaljujući upotrebi konvencionalnih ili nekonvencionalnih gramatema.

1.8. U najtežim formama afazije govor posve odumire. Može ostati koji slog, koji vokal, kao jedini ostaci razorenog jezičkog sustava. Različitim načinima interpretacije bolesnik nastoji is-

puniti te ostatke željenim značenjem, a pri tome koristi mimiku i geste. Značenje može biti čak suprotno od izgovorenog. Tako, npr., može izgovarati **da**, a čitavim svojim bićem tumačiti da to znači **ne**. Tamo gdje ne ostaje niti koji slog niti vokal, ostaje krik. Krik s kojim se čovjek rađa i koji ostaje kad sve druge mogućnosti komunikacije odumru. I konačno krajnji oblik krika — tišina: kada želja premašuje mogućnost. Kada više nema akustičnih govornih vrednota; tek eventualno mimika i geste koje pokazuju želju, ali i mogućnost da se nešto izrazi. To je tišina u kojoj umiru sve mogućnosti.

I moderna poezija poznaje tišinu. To je tišina prazne stranice koja se formalno može usporediti s afazičnom tišinom.

Tako npr. u pjesmi **Nuit au métro** (Noć u metrou) Sabatier pruža bijelu položenu pačtvorinu dimenzija 6 x 4 cm uz tekst: a. phonème à regarder attentivement durant 30 minutes (afonem koji treba pažljivo gledati 30 minuta)

Tišinu nalazimo i u Isuovu **Opus aphonistique** (Afonistički opus). Isou poziva čitaoca da zamisli bilo koji tekst i da ga recitira **sans émettre de son** (a da ne ispusti glasa). Pri tom artikulara u sebi, a izražava se mimikom i gestikulacijom kojima imitira razna uzbudjenja i duševna stanja.

Sabatierova je tišina na izvjestan način pasivna, dok je Isouova nabijena sadržajem i emocijama ili barem vanjskim znakovima emocija po čemu liči po-

kušajima izražavanja bolesnika s totalnom afazijom.

Tišina u afaziji je potpuna nemoć. Ali u poeziji ona ima svoju poetsku funkciju. To je i tišina bijele plohe među stihovima: tišina kao stilski postupak: tišina u kontrastu s tekstom. Tišina kao poziv čitaocu na maksimalno angažiranje.

2. Ovim smo prikazom obuhvatili naravno tek dio manifestacija afazije i poezije. Izdvojili smo uzorke govora i odlomke iz poezije gdje nam se činilo da se oni najviše približavaju. I u afaziji i u poeziji radi se o destrukciji konvencionalnog izraza. Iz razorenog konvencionalnog sustava i afazija i poezija stvaraju nov sustav znakova. Rezultati izgrađivanja tog novog sustava često su usporedivi, mada uzrok, a i postupci kojima se do njih dolazi nisu. Iako je izraz u afaziji bezizborna prisila, jedina mogućnost, a u poeziji to nije, katkada nam se u toku rada činilo da su pjesnici preuzeli izraz afazičara, njihove »tehnike« razaranja i novoga građenja.

Tipovi afazije kao i tipovi poezije rijetko su čisti. Kako se u afaziji miješaju eferentne i eferentne komponente (u odnosu na verbalni izraz), tako i pjesnici često koriste u istoj pjesmi više postupaka.

U ovim usporedbama pošli smo od afazičnih izraza i potražili im odgovarajuće primjere u poeziji. Time smo već suzili mogućnosti koje nam je pružao poetski materijal. Za sve afazične

primjere nismo našli adekvatni izraz u poeziji, pa je poezija suzila afazični materijal. Mogli smo tako prikazati usporedne primjere za imenični govor, za hipertrofiju veznika i (termin hipertrofija uvjetno upotrebljavamo kad se radi o poeziji jer on ima svoju poetsku funkciju), za neologizme, perseveracije, teleskopaže, onomatopeje, te za tekstove u kojima prevladavaju parafazije u tolikoj mjeri da se gubi ili znatno smanjuje razumljivost. Na kraju usporedbi nalazi se šutnja — tišina. Međutim, i u afaziji i u poeziji ta je šutnja ispunjena, napeta, sadržajna. Kod afazičara je ta šutnja napeta jer se želji za izrazom suprostavlja nemogućnost verbalnog izražavanja; tako je ta šutnja često bogata mimikom, pa i gestama. U poeziji šutnja je izabrana; može biti mirna, misaona ili, kao u Isoua, praćena bogatom mimikom i gestikulacijom.

Afazičarima je bolest nametnula neke postupke, koje nalazimo i u suvremenoj poeziji, kao njihov jedini mogući izraz; pjesnici koriste identične postupke kao izbor, a to znači da ti postupci uvijek uključuju i kontrast, koji od njih stvara stilističke postupke. Identični postupci smanjuju mogućnosti izraza kod afazičara, a povećavaju kod pjesnika.

Krajnji je domet afazije i poezije šutnja: tišina u kojoj za afazičare sve mogućnosti zamiru, a za poeziju se sve mogućnosti rađaju. To je tišina crne boje afazije. I tišina bijele boje poezije.

BILJEŠKE

1. Afazija je bolest čiji je uzorak oštećenje centralnog živčanog sustava, a glavni joj je slobodan razaranje jezičnog sustava. Klasična je podjela na motornu, senzornu i amnestičku afaziju. Kod motorne afazije najjače su izražene smetnje u izražavanju, a ispoljavaju se u redukciji leksika i gramatike, te teškoj artikulaciji. U senzornoj afaziji oštećeno je razumijevanje govora, a govor ima sljedeće bitne oznake: bujica riječi, hipertrofija gramatike, gubitak korijena riječi. U amnestičkoj afaziji dolazi do gubitka tematskih riječi i ponajviše imenica. U ovom smo se radu služili terminologijom i iz drugih podjela koje polaze s drugih polazišta osim kanala, ali u grubim crtama odgovaraju ovoj podjeli.
2. R. Jakobson; O lingvističkoj tipologiji afazičnih obolenja, Lingvistika i poetika, Nolit, Beograd 1966, str. 195-217.
3. Ilustraciju metonimije i metafore našli smo kod: A. Luria: *Traumatic Aphasia*, Mouton, The Hague-Paris 1970, str. 295-296. Riječ *pila* zamijenjena je riječju *željezo* (metonimija), ili rečju *lopata* (metafora).
4. A. Luria: *Traumatic Aphasia*, Mouton, The Hague-Paris, 1970.
5. Ostale karakteristike motornog tipa afazije, kao teškoće artikulacije, pa i sužavanje fonetskog sustava, te disproporcija nisu pertinentne za ove usporedbe.
6. M. Riffaterre: *Criteria for Style Analysis*, Word, New York 1959, Vol. 15 No 1, str. 155.
7. Relativno velik broj onomatopeja našli smo u romanu G. Parisea *Il padrone* kao opis izražavanja lica: »Le sue espressioni non si limitano ad atteggiamenti del volto e del corpo, molto buffi, ma sono sottolineati da esclamazioni come: »Sziz« se fa una leggera carezza al dottor Max, oppure »Smak!« se gli dà uno schiaffetto sulla guancia, oppure »Sbang!« se è ur pugno (...)
(Njeno se izražavanje ne ograničava na veoma smiješne izraze lica i tijela već je i podvučeno uzvicima kao: »Cip« ako lagano pomiluje doktora Maxa, ili »Cmak!« ako ga lagano pljusne po obrazu, ili »Zbang!« ako se radi o udarcu pesnicom)
8. A. Luria; *Traumatic Aphasia*, Mouton, The Hague - Paris 1970, str. 132.
9. Rajakobson: *O lingvističkoj tipologiji afazičnih obolenja*, Lingvistika i poetika, Nolit, Beograd 1966, str. 195-217.
10. Fonemske se parafazije odnose na zamjene glasova u riječima, a vrše se po sličnosti glasova ili kao tendencija pojednostavljenju artikulacije. Javlja se u motornim i senzornim tipovima afazije. Leksičke parafazije su zamjene riječi po sličnosti sadržaja ili forme, a javljaju se pretežno u senzornim tipovima afazije.

APHASIA AND POETRY

S u m m a r y

Analysing means of expression in aphasics and some procedures used in poetry — these two extremes in language — we found some analogies. Starting from the expression of aphasics we tried to find the corresponding forms in poetry. These forms of expression do not refer to the global expression, but only to some elements. We classified them into eight categories. In each of the categories, after the sample of the aphasic speech, there is a comparable extract from poetry. The categories are as follows: noun sentence, hypertrophy of conjunctions, neologisms, perseveration, telescopages, onomatopoeic sounds, a lot of paraphrasing, and silence, as the extreme of aphasia and poetry.

The comparison of aphasia — the disease that destroys the linguistic system, and poetry the utmost achievement of linguistic organization may at first appear absurd, but there are analogies in their means of expression. The basic difference is that in aphasia these means of expression are necessity, while in poetry they are the result of choice. The extreme achievement in aphasia and poetry is silence in which all possibilities for aphasia are dead, and for poetry all are born.